

El-Mirat

Hamdan bin Osman Hoca, Muhammed el-Arabi ez-Zebiri

Cezayir, Ulusal Yayın ve Reklam Ajansı Yayınları, 2005, 276 sayfa, ISBN:99 47-21-254-8.

Meriem BELAL*

Mağrip tarihinin modern dönemi, tamamı karanlık ve sömürgecilik olan başka bir aşamaya hazırlanmak için güç ve refaktan zayıflık ve çöküşe geçtiğinden en önemli tarihsel aşamalardan biri olarak kabul edilir. Tarihsel çalışmalar kaynaklardan farklı olmuştur. Ve bu dönemle ilgili referanslar arasında, Cezayir'in işgalden birkaç yıl önceki ve sonraki döneminin farklı yönlerini, tıpkı bir görgü tanığı gibi ortaya koyan önemli bir kaynak olarak kabul edilen, yazar Hamdan Bin Osman Hoca'nın *Kadın* kitabı da vardır. Kitap, Cezayir'in Fransız işgalinin sebeplerini ve ondan önceki durumunu anlatmak ve Fransız işgalinin ilk yıllarındaki koşullarına değinmek için çok önemli bir kitaptır. Başkent Cezayir'in işgalinden sonra Hamdan Hoca'nın çıkardığı *Ayna* kitabının konusunu ele almıştır. Hamdan'ın eseri ilk olarak Ekim 1833'te Paris'te Arapça olarak basılmıştır. Trabluslu Hasuna Daghis kitabın Arapçadan Fransızcaya çevirisini üstlenmiş, fakat bu çeviri bulunamamıştır. Ancak elimizdeki *el-Mirat* adlı çalışmanın takdimi, tanıtımı ve tahkiki Muhammed el-Arabi ez-Zubeyri tarafından gerçekleştirilmiş ve *Ulusal Yayın ve Reklam Ajansı* tarafından yayımlanmıştır.

Kitap; "Kitâbü'l-Evvel" ve "Kitâbü's-Sâni" olarak iki bölümden ve bunlara bağlı *fasıl* olarak isimlendirilen 25 alt başlıktan oluşmaktadır. Bu alt başlıklardan 13'ü birinci bölüme, 12'si ikinci bölüme aittir. Birinci bölüm içerisinde Cezayir eyaletine tarihsel ve istatistiksel bir bakış başlığı altında, Cezayir'in kültürel, sosyal ve siyasi tarihi ayrıntılı ve doğru bir şekilde sunulmuştur. Genel olarak Bedevilerin, Arapların ve Endülüslülerin kökenleri ve kendilerine has toplumsal yapıları

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, Meriembelal5555@gmail.com.

hakkındaki sosyolojik tespitlere ve Türklerin bölgeye gelişiyile birlikte yeni bir devletin inşâ süreci ve meşrulaştırılmasıyla ilgili uygulama örneklerine yer verilmiştir. Bu bölümdeki 13 faslın içeriği şu şekildedir:

Birinci fasılda yazar ilk olarak Bedeviler ve onların kökenleri ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu topraklara gelişleriyle ilgili tarihî bilgilerin yanında İbn-i Haldun'u hatırlamamızı sağlayan sosyolojik tespitlere de yer vermiştir. Biri kıyılarda yaşayan Arap kökenliler, diğeri dağlarda ve engebeli alanlarda yaşayan Berberiler olmak üzere iki tür olduklarını ve kapalı toplum, cesur savaşçılar olduklarını belirtmiştir. Hamdan Hoca ikinci ve üçüncü fasılda; Kuzey Afrika'nın yerlileri olan Berberiler ve onların Cezayir'e sonradan gelen Araplardan ve Türklerden farklı âdetleri üzerinde durmuştur. Farklı toplumları ve onların bıraktığı mirası inceleyen Hamdan Hoca'nın, içinde yaşadığı toplumu nesnel bir bakış açısıyla okuyucuya sunması, onun ilmî ve bilimsel alt yapısı hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Yazar ayrıca Bedeviler ve kökenleri hakkında da konuşmaktadır: "Berberilerin Doğası ve Gelenekleri" başlıklı, giyim, yemek, misafirperverlik, meslekleri, küçük köylerde ve engebeli dağlarda Berberi evlerinin nasıl inşa edileceği ve hayatlarının diğere detaylarına değinmiştir.

Dördüncü fasılda yazar, Cezayir'in ovalarında ve dağlık bölgelerinde göçebe olarak yaşayan Arap kabilelerinin yaşam koşullarından, tabiatlarından ve âdetlerinden bahsetmektedir. Hamdan beşinci fasılda, Cezayir'in Metice bölgesi sakinlerinin farklılık arz eden durumlarını anlatmıştır. Sandığımızın aksine burayı verimli topraklar olarak tanımlamış, bu bölgede yaşayanların geçimlerini başkent Cezayir'de süt ve süt ürünleri satarak sağladıklarını bildirmiş, bölge sakinlerinin karakterleri hakkında da bazı ipuçları vermiştir. Bölgede yetişen tahıl ürünlerinin hava şartları sebebiyle kalitesiz ve çabuk bozulması gibi detaylara da yazarımız eserinin bu faslında değinmiştir. Yazar, Fransız işgalinden sonra üretimin olmaması ve fiyatların yüksek olması nedeniyle sakinlerinin çoğunun dağlara kaçtığını da belirtmiştir.

Altıncı fasılda Hamdan Hoca, Cezayir'in batı bölgelerindeki şehirler ve geçmişte bu şehirlere hâkim olan ülkeler hakkında bilgi vermiştir. Bölgenin en büyük şehri ve Araplar, Türkler ve Berberilerin şekillendirdiği önemli bir kültür merkezi olan Tilimsen'in demografik bilgilerinin yanı sıra tarihî bilgilerden de bahsetmiştir. Yazar, yedinci fasılda başkent Cezayir ile ilgili olarak ekonomik, kültürel ve dinî bilgiler vermektedir. Cezayir sakinlerinin, Türklerin yanı sıra İspanya'dan kaçan Araplar ve onların evliliklerinden sonra ortaya çıkan Kuloğulları (el-Karâğile) adlı yeni zümre olduğunu açıklayarak; halkı sosyal anlamda cesur, sanayide profesyonel, aynı zamanda bilime özen gösteren olarak nitelendirmiştir. Eyalet nüfusunun bu sosyal tablosundan sonra yazar, Osmanlı hükümetinin idari, askerî ve ekonomik sistemini ve gerileme nedenlerini açıklayarak tarihî anlatımına devam etmiş ve Cezayir'in son hükümdarı Hüseyin Paşa hakkında bazı gözlemlere işaret etmiştir.

Sekizinci fasılda; Hamdan Hoca Türklerin, Barbaros kardeşleri dağıtarak Cezayir'de kurdukları eyalet, burada buldukları süre boyunca uyguladıkları yönetim modelleri ve nüfusu yönetirken izledikleri politika hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca 1530 yılında Endülüs Müslümanlarına Kanuni Sultan

Süleyman döneminde Hayreddin Paşa'nın desteği gibi mazlumlara yardım etme geleneğine sahip devlet anlayışıyla davranışlarından da örnekler vermektedir. Yazar dokuzuncu fasılda; Cezayir korsan gemilerinin Batı Akdeniz'deki faaliyetlerini ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Ve bu gemilerin nasıl donatılacağına değinmektedir. Buna ek olarak bu korsan faaliyetlerinin sağladığı gelir sebebiyle Cezayir'in zenginliğine büyük katkı sağladığına dikkat çekmektedir. Türklerin korsanlık yapılırken ganimetler ve bunların pay edilmesinde hakkaniyetli davranmalarından övgüyle söz etmektedir. Ardından Cezayir'deki askerî teşkilat ve Divan'dan bahsetmektedir.

Onuncu fasılda Hamdan Hoca; Osmanlı Devleti'nin bölgede uyguladığı yönetim modellerinden biri olan *Dayılık Müessesesi* hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra Dey'in görevlerinden örnekler vererek bahsetmiştir. On birinci fasılda Hamdan Hoca, bölgede önceleri adaletle uygulanan, daha sonra denizlerde ganimetlerin azalmasıyla ekonomik baskıya dönüşen vergi sistemi hakkında bilgi veriyor. On ikinci fasılda yazar, Cezayir bölgesindeki Osmanlı yönetiminin kademeli olarak gerilemesini anlatmaktadır. Verilen bilgilere göre bunun en önemli nedenlerinden biri İzmir'den gönderilen askerlerin kalitesinin düşmesidir. Ayrıca Cezayir'deki Osmanlı hâkimiyetinin son dönemindeki askerler sadece maddi kazanç elde etmek için Cezayir'e gelmişlerdir. Buna ek olarak yazar, bölümün sonunda 19. yüzyılda Cezayir'de meydana gelen kuraklıktan ve etkilerinden de söz etmiştir. On üçüncü fasılda Hamdan, Cezayir'in son dayısı Hüseyin Paşa hakkında bilgiler vermektedir. Otuz yıl aşkın bir süre eyalete hizmet etmiş Hamdan Hoca, Hüseyin Dayı ile olan yakın ilişkisinden de bahsetmiştir.

İkinci bölümde, Fransızların Cezayir'i işgalinin sebepleri ve Sidi-Fredj sahiline inişinin detayları anlatılmakta olup, kitap ayrıca Cezayir'deki İslami vakfiyeler ve belgeler hakkında da önemli bilgiler içermektedir. 12 faslın konu ve içerikleri de şu şekildedir:

Birinci fasılda, Fransız işgalinin sebeplerine değinen Hamdan bin Osman Hoca bu işgali kolaylaştıran iç karışıklıklar üzerinde durmuştur. Ayrıca Fransızların Cezayir'i işgal etmesinin sebeplerini Cezayir'in buğday sevkiyatı karşılığında Fransa'ya olan borçları ve fan olayı olarak özetlemiştir. İkinci fasılda yazar, Fransız ordusunun Sidi-Faraj bölgesine gelişinden ve Fransız ordusunun Cezayir topraklarına inişinden detaylı olarak bahsetmektedir. Fransızların Cezayir'e girişini kolaylaştıran en önemli neden, İbrahim Ağa'nın deneyimsizliği nedeniyle Cezayir şehrinin düşüşünü kolay idare etmesi ve zamanını bilmesine rağmen savaşa hazırlanması ve işgal sürecini kolaylaştırmasıdır. Yazar, işgal dönemine ilişkin önemli bilgilere de yer vermiştir. Cezayir'in 5 Temmuz 1830'da Fransa'ya teslim edilmesiyle ilgili antlaşma ve hükümlerinden de ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Üçüncü fasılda yazar, Mareşal Bourmont'un Cezayir'e girişinin detaylarından, Cezayir'de kaldığı süre boyunca meydana gelen en önemli olaylardan ve oradaki politikasından bahsetmektedir. Mareşal Bourmont, Fransız ordusunun Cezayir'de altı aydan fazla kalmayacağını ve ülkeyi ileri gelenlere teslim ederek onların ayana gireceğini nasıl duyurduğuna da değinmiştir.

Dördüncü fasılda Hamdan Hoca, askerî işgal süreci ve bu süreçte yapılan ihlalleri anlatmıştır. Fransız

subaylarının Cezayir’de veya Konstantin’de ele geçirdikleri mal ve evlerle ilgili muamelelerine değinmiştir. Yahudilerin, Fransızların el koymaması için zenginlere mülklerini satmalarını emrettiklerinde nasıl çok para kazandıklarını anlatmıştır. Beşinci fasılda yazar, geçmişte Fransız işgaline direnmekle tanınan Cezayir beyleriyle ilgili bilgiler vermekte, Fransız işgaline karşı tepkilerini ve buna karşı direnişlerini anlatmaktadır. Hamdan Hoca altıncı fasılda, Mareşal Bourmont’un Cezayir’deki yönetimini ve Cezayir’de hâkim olan adaletsizlik sistemini ortadan kaldıracığını iddia ederek Osmanlı ve Hanefi kadısını Cezayir’den ihraç etmelerini anlatmaktadır.

Yedinci fasılda yazar, başşehir Cezayir’deki tersane olayları ve hâlihazırda devam eden işgal süreci hakkında bilgi vermektedir. Sekizinci fasılda, Fransız ordusunun en önemli subaylarının Cezayir’deki davranışlarından ve 5 Temmuz 1830 Antlaşması’nda kararlaştırılanın aksine Cezayir halkına karşı işledikleri ihlallerden bahsetmektedir. Yazar ayrıca, Yahudileri tüm kötülüklerin anası olarak gördüğü için Hanefi ve Maliki mahkemelerinin kaldırılmasının ve Yahudilerin danışman olarak kullanılmasının büyük bir hata olarak görüldüğüne dikkat çekmektedir. Hamdan dokuzuncu fasılda, Titri beyi Mezrâk’ın, halka yaptığı haksızlıklar ve beylik idaresindeki yanlış davranışları hakkında bilgi vermektedir.

Onuncu fasılda yazar, General Clauzel’in bugün Cezayir’in batısında bulunan ve nüfusunun ağırlıklı olarak Endülüslü göçmenlerden oluştuğu iki şehir Blida ve Medeya’yı ele geçirmek için başlattığı askerî operasyonları ve yönetimi ayrıntılarıyla belirtmiştir. Camilerin çoğunun nasıl satın aldığından ve bir kısmını keşif ordularına, bir kısmını da dükkân olarak tahsis ettiğinden bahsederken, General Clauzel’in Cezayir temsilcileriyle akdettiği antlaşmalara ve hükümlerine de değinmiştir. Yazar on birinci fasılda, Cezayir’deki vakıf kurumlarının üstlendiği önemli fonksiyonları anlatırken, General Clauzel’in Hanefi mahkemesini kaldırdığı ve tüm vakıf kurumlarının mallarına el koyduğu dönemde vakıf kurumları ve mahkemelerde meydana gelen değişikliklerden de bahsetmiş ve tüm bu kurumların devlete ait olduğunu ilan etmiştir. Bölümün on ikinci ve son faslında yazar, Avrupalıların Cezayir’de kendi çıkarlarına uygun şartlarla mülk edindiklerini açıklamış ve halkın malına saldırdıklarını da belirtmiştir.

Son olarak, bu kitabın büyük bir tarihî değeri vardır, çünkü olayların çoğunu hareketleri ve ilişkileri üzerinden anlatmakta kendisine güvenen, hükümet çevrelerine yakın reformist, eğitilmiş bir adam tarafından yazılmış, o döneme tanıklık eden bir belgedir. Bu kitap Cezayir’in kültürel, sosyal ve siyasi tarihini, ardından işgali ve sebeplerini özetlemiş, Cezayir tarihinin modern döneminin tüm tarihçileri onunla ilgilenmiş ve yazılarında kaynak olarak kullanmışlardır.